

KKTC'DE BANKA KRİZLERİ AÇISINDAN KAMU FİNANSMANININ ETKİNLİĞİ

Okan ŞAFAKLI*

Özet

“Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) Banka Krizleri Açısından Kamu Finansmanının Etkinliği” konulu bu çalışmanın temel amacı, Banka krizleri sonrası ülkede hüküm süren durgunluk şartlarında kamu gelirlerinin toplanması ve harcanmasındaki etkinliği analiz etmektir. Çalışmada öncelikle KKTC’de kamu finansmanının analizi yapılmıştır. Buna göre, çalışmada ekonomik, politik, sosyal ve sendikal açıdan bakıldığında, esneklik taşımayan personel giderlerinin düşürülememesi yanında diğer devlet harcamalarının eşgüdüm içinde denetiminde büyük zaafiyetler olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten, özellikle AB’deki vergi politikaları ile karşılaştırıldığında KKTC’deki vergi sisteminde eksikliklerin olduğuna ve varolan kayıt dışı ekonominin vergi etkinliği üzerindeki olumsuz etkisine de işaret edilmiştir. Çalışmada ayrıca KKTC’nin vergi etkinliği oranı, ekonomisi büyük ölçüde entegre olmuş Türkiye (TC) ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde farklılık ortaya çıkmazken başta İngiltere olmak üzere AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında büyük farklılık olduğu gözlenmektedir. Banka krizleri sonrası güdülen maliye politikaları incelendiği zaman ise söz konusu politikalar salt bütçe açığını kapatmaya yönelik olup ülkedeki durgunluğu artırıcı, üretimi ise düşürücü nitelikte olmuş ve bankacılık sektöründe istikrar yakalamaya katkısı olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Kamu, Finansman, Bankacılık, Etkinlik.

Abstract

The basic aim of this study is to analyze the efficiency of public finance in Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) after the bank crises. The efficiency of collecting public revenues and managing public expenditures within the context of

* Yard. Doç. Dr.; Yakın Doğu Üniversitesi, İ.İ.B.F. Bankacılık ve Finans Bölümü

economic and bank crises will be considered. The results of the study can be summarized as follows:

- *Chronic public deficit exists in the country specially due to inelastic personal expenditures,*
- *There is no efficient and coordinated control on public expenditures,*
- *Huge amount of unreported economy exists,*
- *Tax efficiency of the country is very low when compared especially with European Countries*
- *Fiscal policies followed after banking crisis have decreased production and increased recession rather than creating stability and welfare.*
- *Fiscal policies pursued according to economic stability program have not been effective in creating efficiency and stability in the sector. Furthermore, specific measures such as banking mergers, technological infrastructure and electronic banking necessary for the structural change of the banking sector have not been targeted by the fiscal policy makers.*

Keywords: *TRNC; Public, Finance, Banking, Efficiency.*

1. GİRİŞ

“Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) Banka Krizleri Açısından Kamu Finansmanının Etkinliği” konulu bu çalışmanın temel amacı, genelde kamu finansmanı özelde ise banka krizleri sonrası güdülen maliye politikalarının etkinliğini analiz etmektir. Bir ülke ekonomisini düzenlemede son derece önemli olan kamu finansmanı teorik olarak “Maliye Politikası” kapsamında değerlendirilmektedir. Şöyle ki; maliye politikası özetle vergilerden oluşan devlet gelirlerinin toplanması ve harcamaların etkin bir şekilde yerine getirilmesini içermektedir (Akdoğan 1999: 464-465). Bu çerçevede, Maliye politikasının temel amaçları, ekonomide istikrarı sağlamak, deflasyonist ve enflasyonist eğilimlere karşı koymak, tam çalışmanın korunmasını sağlamak, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek, servet dağılımı ve yaşama düzeylerini iyileştirmek olarak ifade edilmektedir (Türk, 1999: 17-19; Musgrave-Musgrave, 1989: 7-14). Maliye politikasının bu temel amaçları doğrultusunda belirlenmesi gereken vergi politikalarının, kamu gelirlerinin toplanması ve kamu giderlerinin kontrolü ve etkinliğini gerçekleştirmeyi hedeflemesi gerekmektedir. Dünyanın en büyük ekonomik birliği halini alan Avrupa Birliği (AB) felsefesine göre; vergi politikası ulusal egemenliğin temeli olup, geliri olmayan hükümetlerin politika gütmesi mümkün görülmemektedir (European Commission, 2000: 3). Buna ilaveten, vergilendirmenin tasarruf, tüketim ve işletmelere olan etkisiyle ekonomiyi düzenleyen bir araç olduğu gerçeği vurgulanmaktadır.

Ekonomi bilimine göre ülkelerin makro düzeyde kamu kesimi gelirleri yerel gelirler ve kamu finansmanı gereği olarak iç ve/veya dış borçlanmalarla, yardımlardan oluşurken, giderler de genel başlıklarla cari giderler, yatırımlar ve transferlerden oluşmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dikkate alındığında 2002 Geçiş Yılı Programında Kamu Kesimi Gelirleri ve Giderlerinin gelirler bakımından yerel gelirler (vergiler, vergi dışı gelirler, faktör ve fon gelirleri) ve kamu finansman gereğinden; giderlerin de cari giderler, yatırımlar ve transferlerden oluştuğu görülmektedir. Devlet bütçesinin gelirleri; yerel gelirler ve dış yardım ve borçlanmalardan oluşurken, giderler; cari giderler, transferler, savunma giderleri ve yatırımlardan oluşmaktadır. Yerel gelir; vergiler, diğer gelirler ve fon gelirlerinden oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2001). Cari giderler de personel giderleri ve diğer cari giderler olarak iki ana gruba ayrılmıştır

Çalışmada ilk olarak, ülkenin mali yapısına yer verilmiştir. Çalışmanın kamu finansmanı ile ilgili diğer kısımlarında ise kamu finansmanının temel sorunları ortaya konmuş ve KKTC'deki vergi etkinliği Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise KKTC'deki banka krizleri ve sonuçları incelenmiş ve kriz sonrası güdülen maliye politikalarının genel ekonomiye ve bankacılık sektörüne etkisi üzerinde durulmuştur.

2. KKTC'NİN MEVCUT MALİ YAPISI

KKTC'de devlet bütçesi 1988'e kadar olan dönemde yüksek açıklar vermiştir. 1988'den 1990 yılına kadar geçen dönemde, bir yandan gelirler yükseltilirken bir yandan harcamalar kısılmış, böylece kamu kesimi borçlanma gereği Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) % 3'ü civarında kalmıştır. 1990 yılındaki Körfez Krizi ve 1991 yılındaki olumsuz ekonomik gelişmeler ve ekonomideki durgunluk, kamu gelirlerini azaltırken sosyal harcamaların artmasına yol açmış ve kamu finansman gereğinin GSMH'ya oranının % 8'ine kadar yükselmiştir. 1993 yılıyla birlikte kamu gelirleri yeniden GSMH'nın % 24'lerindeki normal seviyesine dönerken, kamu harcamaları, sosyal transferlerdeki artışa bağlı olarak artmaya devam etmiştir. 1995-1996 döneminde kamunun cari giderlerindeki % 100'lere varan artışlar, kamu finansman gereğinin GSMH'ya oranının % 10'un üzerine çıkmasına neden olmuştur. Kamu finansman gereğinin neredeyse tamamı Türkiye'nin yardımları ile finanse edilmektedir (TUSİAD, 1998: 30).

Devlet Bütçe Dengesini gösteren Tablo 1'deki verilere göre; 1999 yılı itibariyle bütçe giderlerinin ancak % 59'luk kısmı yerel gelirlerle

karşılanabilmektedir. Giderlerin % 26'lık kısmı Türkiye'nin yardımlarıyla karşılanmakta iken, % 15'lik geriye kalan kısım diğer yardımlar ve iç borçlanma yoluyla finanse edilmektedir.

Devlet bütçesine 1998 yılı itibariyle bakıldığında, kamunun ekonomideki ağırlığı nedeniyle, harcamaların % 32'sini personel giderlerinin % 26'sının ise sosyal transferlerin oluşturduğu görülmektedir. Bütçedeki sosyal yardım transferleri içinde yoksullara yardım, öğrencilere verilen burslar, sağlık yardımları da yer almaktadır. Özellikle 1994 sonrasında emekli maaşları ve sosyal yardımların toplamı personel giderlerine yaklaşmaktadır. Personel giderlerindeki artışı frenlemek amacıyla özellikle 1994 yılı sonrası zaruri durumlar hariç kamuda istihdam yapılmamaya özen gösterilmiş ve kamuda çalışanların çalışan toplam nüfusa oranı yüzde 21.9'dan yüzde 20.2'e gerilemiştir (DPO, 2001:71).

1998 yılı itibariyle devletten emekli maaşı alanlar 10393 kişi, Sosyal Hizmetler Dairesi'nden yardım alanlar 4976 kişi, kamu sektöründe çalışan personel sayısı ise 13873 kişi olarak gerçekleşmiştir (DPÖ, 1998: 123, 130, 137). Kamu İktisadi Teşekkülleri ve Belediyeler dikkate alındığında kamu sektöründe çalışan kişi sayısı 17399'a ulaşmaktadır (DPO, 2001: 71). Bu çerçevede, kamu giderlerine etki eden kişi sayısının 32768 olduğu görülmektedir. Transferler ve personel giderlerinin kamu giderlerindeki payı açısından bu sayı ülkede çalışan toplam nüfusun yüzde 37,5'i, toplam nüfusun ise yaklaşık yüzde 20'si civarındadır. Siyasi güç açısından son derece önem arz eden bu harcamaların kontrol altına alınması ve/veya düşürülmesi diğer ülkelerde olduğu gibi son derece güçtür. Kamu kesimi genel dengesini gösteren Tablo 2 incelendiğinde; sadece 1993 ve 1994 yıllarında kamu gelirleri, transferler ve kamu cari giderlerini karşılayarak fazla vermiş, bunun dışındaki yıllarda ise kamu tasarrufu açıkla sonuçlanmıştır.

Kamu gelirlerinin artırılması ve harcamaların kontrolü açısından genel değerlendirme yapıldığı zaman harcamalardaki artışın durdurulamadığı, gelirlerin ise önemli ölçüde artırılamadığı ortaya çıkmaktadır.

Bütçe gelir ve giderlerinin seyrini gösteren Şekil 1 incelendiğinde mutlak değer olarak giderlerle gelirler arasındaki farkın giderler lehine açıldığı görülmektedir.

Kamu gelirleri ve harcamalarındaki yüzde değişimi gösteren Tablo 3 ve Şekil 2 incelendiğinde ise yukarıdaki sonuca varmamız yine mümkündür. Kamu gelirlerindeki değişim yüzdeleri, 1993, 1996 ve 1999 yılları haricinde giderlerdeki değişim yüzdelerinin gerisinde kalmış ve istikrarlı bir artış gösterememiştir. Buna ilaveten transfer giderlerindeki yüzde değişim, özellikle 1991,1995 ve 1998 yıllarında diğer kalemlere oranla oldukça yüksek seyretmiştir. 1996 yılında yürürlüğe giren Katma

Tablo 1. Devlet Bütçe Dengesi

(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1. BÜTÇE YEREL GELİRLERİ	521	876	1689	4748	8463	15528	34385	62798	113210
2. BÜTÇE GİDERLERİ	891	1369	2504	6260	13655	24380	50160	105910	192191
3. DIŞ YARDIM VE BORÇLANMALAR	369	492	814	1511	5192	8852	15775	43112	78981
GSMH	2273	4037	6941	16581	35178	63576	117683	233660	407069

Kaynak: DPÖ (2001), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, sf. 40-41.

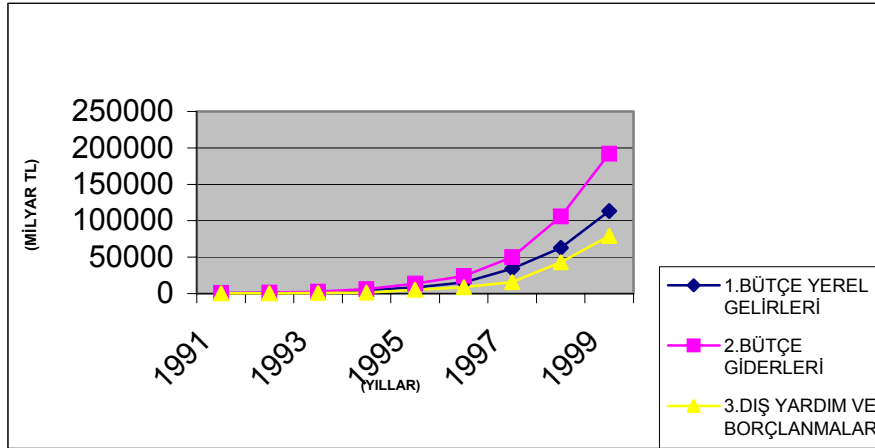
Tablo 2. Kamu Kesimi Genel Dengesi

(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1. KAMU GELİRLERİ	855	1263	2401	6229	10753	20673	41249	96080	182471
2. TRANSFERLER	303	468	874	2282	5787	9815	19318	41303	72075
3. KAMU HARCANABİLİR GELİRİ	552	795	1527	3946	4966	10857	21930	54776	110395
4. KAMU CARİ GİDERLERİ	591	909	1523	3944	8078	14228	29112	61016	112440
5. KAMU TASARRUFU	-39	-114	4	1	-3112	-3371	-7181	-6239	-2044
6. KAMU YATIRIMI	93	213	452	813	1275	4160	7410	18332	31361
7. KAMU FİNANSMAN GEREĞİ	133	327	447	811	4388	7531	14592	24572	33405

Kaynak: DPÖ (2001), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, sf. 32-33.

Değer Vergisi (KDV) uygulamasına rağmen ilerleyen yıllarda kamu kesimi genel dengesindeki kompozisyon gelirler lehine değişmemiştir. Yalnızca 1999 yılında kamu gelirlerindeki yüzde değişim diğer kalemlere oranla yüzde 5'i geçmeyen fazlalık göstermiştir.

Şekil 1. Devlet Bütçe Dengesi

Tablo 3. Kamu Kesimi Genel Dengesi

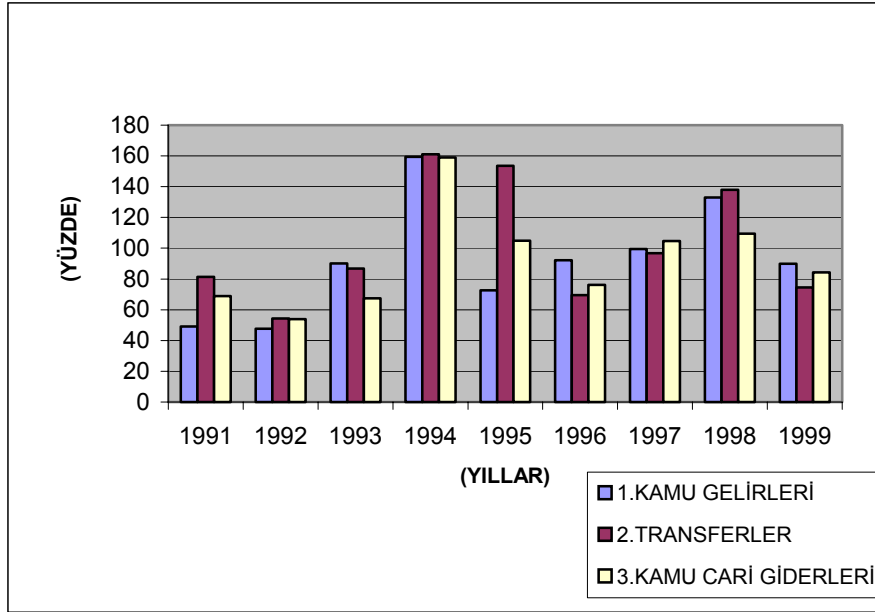
(Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzdesi)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1.KAMU GELİRLERİ	49,2	47,7	90,1	159,4	72,6	92,25	99,5	132,9	89,9
2.TRANSFERLER	81,4	54,4	86,7	161	153,5	69,6	96,8	138	74,5
3.KAMU HARCANABİLİR GELİRİ	36,2	44	92	158,4	25,8	118,6	101,9	149,7	101,5
4.KAMU CARİ GİDERLERİ	68,8	53,8	67,5	158,9	104,8	76,1	104,6	109,5	84,2
5.KAMU TASARRUFU	-171	192,3	-104	-75	-311300	8,32	113	-13,1	-67,2
6.KAMU YATIRIMI	-8,8	129	112,2	79,8	56,8	226,2	78,1	147,3	71
7.KAMU FİNANSMAN GER.	189,1	145,8	36,6	81,4	441	71,6	93,7	68,3	35,9

Kaynak: DPÖ (2001), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, sf. 32-33.

Bütçe açıklarının Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH) veya Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı ekonomi yönetiminin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Özmucur, 1991:53). Şöyleki, Ülkeler açısından Avrupa Parasal Birliği'ne (EMU) katılmanın temel şartları

arasında yıllık bütçe açıklarının ve kamu borçlarının GSYİH'a olan oranlarının sırasıyla yüzde 3'ü, ve yüzde 60'ı geçmemesi bulunmaktadır (Pelkmans, 2001: 358; Levich, 2001: 42). KKTC'de bütçe açığı ve kamu finansman gereğinin GSYİH'a olan oranını ve seyrini gösteren Tablo 4 ve Şekil 3 incelendiğinde özellikle bütçe açığı/GSYİH oranında olumsuzluk yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle, 1997 yılından sonra bu oran yüzde 13'ten yüzde 19'a tırmanmıştır.

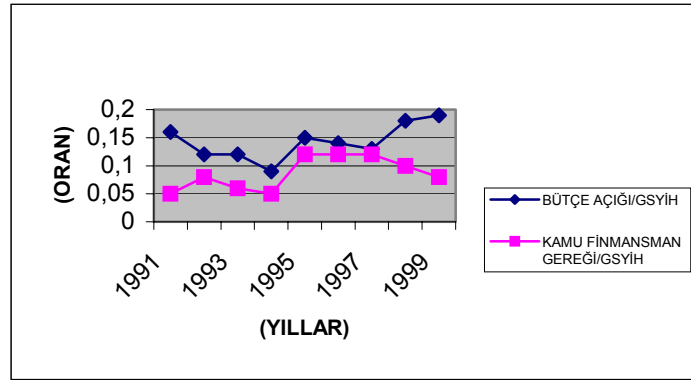
Şekil 2. Devlet Bütçe Dengesi Değişim Yüzdesi

Tablo 4. Kamu Finansman Gereği ve Bütçe Açığının GSYİH'ya Oranı

(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
BÜTÇE AÇIĞI / GSYİH	0,16	0,12	0,12	0,09	0,15	0,14	0,13	0,18	0,19
KAMU FİNANSMAN GEREĞİ / GSYİH	0,05	0,08	0,06	0,05	0,12	0,12	0,12	0,1	0,08

Kaynak: DPÖ (2001), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, sf. 6-7, 32-33, 40-41.

Şekil 3. Bütçe Açığı ve Kamu Finansman Gereğinin GSYİH'a Oranı

3. KKTC KAMU FİNANSMANININ TEMEL SORUNLARI

KKTC kamu finansmanının etkinliğini olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörleri aşağıda olduğu gibi ortaya koymak mümkündür:

3.1. Kayıt Dışı Ekonomi

Vergisel anlamda kayıtdışı ekonomi, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetlerinin bütünüdür. Kayıt dışı ekonominin temel özellikleri arasında kayıt dışı istihdam ve esas işten başka bir işte çalışma: İkinci iş bulunmaktadır (Altuğ, 1999: 3,9.15). Ayrıyeten, uygulanan ekonomi politikalarının kayıt dışı ekonomiye yol açtığı gözardı edilmemelidir (Şengül, 1997: 26-27). Yapılan araştırmaya göre, KKTC'de % 70 oranında kayıtdışı ekonomi olduğu ortaya konulmaktadır (Besimler, 1995). KKTC Geçiş yılı programlarında kayıt dışı ekonominin unsurlarından olan kaçak işçi ve özel ders konularından söz edilmekte ve bu konuda alınması gerekli önlemler vurgulanmaktadır (DPÖ, 2001: 280, 335)). KKTC'de uygulanan ekonomi politikaları da kayıt dışılığı teşvik etmektedir.

Kayıt dışı ekonominin vergilendirilmesine yönelik olarak; vergilendirmede salt gelire dayalı değil tüm menkul ve gayri menkulün aynı anda dikkate alındığı "net varlık vergisi" uygulaması düşünülebilir (Due, 1960: 134-135).

3.2. Kamu Harcamalarında Şeffaflık ve Aktif Katılımın Eksikliği

Dünya Bankası'nın kamu harcamalarının yönetimine ilişkin hazırladığı el kitabında hükümetin mali aktiviteler ile ilgili tüm bilgilerin eksiksiz olarak kamunun bilgisine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (World Bank, 1999: 174). Buna ilaveten, aynı kurumun kamu kuruluşlarının yapılandırılması ve yönetimin güçlendirilmesi konulu çalışmasında kamu sektörünün yapılanmasına yönelik büyük bir şeffaflık içinde tasarım, uygulama yönetim ve denetiminde vatandaşların aktif katılımını içeren bir mekanizma öngörülmektedir (World Bank, 2000: 23). Dünya Bankası'nın bu temel yaklaşımlarının aksine KKTC'de kamu harcamalarında şeffaflığın olmadığı ve denetimin etkin yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, KKTC'de Bakanlıklar ve diğer kurum ve kuruluşlar bazında Cumhuriyet Meclisi'nde onaylanan Bütçe harcamalarıyla ilgili, yeterli bilgi bulunmamakta ve dolayısıyla bu harcamaların tek bir merkezden etkin denetimi mümkün olamamaktadır. Ayrıca, KKTC'de bütçe denetimine tabi olmayıp, büyük ölçüde şeffaflık ve etkin denetimden uzak olan bütçe dışı fonlar bulunmaktadır.

3.3. KKTC Vergi Yönetiminin Yeniden Yapılandırılma Zorunluğu

KKTC Bütçesinin en büyük gelir kaynaklarını oluşturan dolaylı ve dolaysız vergilerinin tarh ve tahakkuk işlemleri ile tahsilatını Gelir ve Vergi Dairesi Müdürlüğü ile Gümrük Dairesi Müdürlüğü yapmaktadır.

Her iki Dairenin halen araç-gereç bakımından yeterli donanımına sahip olmadıkları gözlemlenmektedir. Ayrıca, bilgisayar teknolojisi araçlarından yararlanmak suretiyle hizmet üretme yönünde ciddi ve kalıcı yatırımlar yapıldığını görmek de mümkün değildir (Saydam, 1998: 1).

Öte yandan, her iki dairenin üstlenmiş olduğu görevlerin önemi dikkate alındığında, bu dairelerde eğitimli, bilgili, nazik ve kendi kendini yenileyebilen ihtisas sahibi personele çok az rastlanmaktadır (Saydam, 1998: 1).

En azından ilgili Daire Müdürlükleri her kademedeki personelini çeşitli mesleki konularda sürekli hizmet içi mesleki eğitime tabi tutmalı ve onları çağdaş meslek anlayışına kavuşturmak için etkinliklerde bulunmalıdırlar (Saydam, 1998:2). KKTC'de vergi yapısı ve yönetimiyle ilgili ilave olarak vergi sisteminin modernizasyonu ve basitleştirilmesinden ve KKTC'de olmayan vergi mükellefiyetinin internet üzerinden yerine getirilmesinden sözedilebilir.

3.4. Elektronik Ticaretin Vergilendirilmemesi

Avrupa Birliği (AB) vergi politikaları çerçevesinde konu incelendiğinde, elektronik ticaretin gelişmesinden dolayı bugün AB'nde birçok ürün

satışları internet ile gerçekleşmektedir. İnternet ile yapılan ticarete uygulanması gereken vergi oranları diğer hizmet ticaretindeki gibi olmalıdır. Fakat burada üzerinde durulması gereken önemli nokta internet alanında uygulanacak verginin internet ticaretinin önünü tıkamıyacak şekilde olmasıdır (Özdeşer & Şafaklı, 2001: 76). KKTC’de ise elektronik ticaretin vergilendirilmesi hususunda herhangi bir uygulama bulunmamaktadır.

3.5. Etkin Olmayan Denetimler ve Vergi Otoritelerine Olan Güvensizlik

Öncelikle KDV uygulaması itibariyle incelendiğinde KDV’nin henüz amaçlanan düzeyde olmadığı görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri ise, halka ve uygulayıcılara gereken eğitimin verilememesi, denetimlerin bir program çerçevesinde yapılmaması, diğer vergi sistemlerindeki aksaklıkların giderilmemesi ve her şeyin ötesinde halkın ve yükümlülerin Vergi İdaresine karşı duyduğu güvensizliktir (Saydam, 1998). Şöyle ki, 2001 Ocak ayı itibariyle KDV iade oranı % 5’ten % 2.5’e düşerken bu karar öncesi KDV iadesi için Vergi Dairesi’ne başvuru sayısı 34.000 iken karar sonrası 18.000 civarında gerçekleşmiştir (9/8/2001 Tarihli Kıbrıs Gazetesi). Bu karar ise vergi bilincinin halen oluşmamış olduğunu ve kararın fiş toplamamak yoluyla kayıt dışılığı artırdığını göstermektedir.

3.6. Ekolojik Vergi Bilincinin Yerleşmemiş Olması

AB’de çevre konusu çok hassas bir yere sahiptir. Çevrenin korunmasının en iyi şekilde sağlanabilmesi amacıyla bir çok yasal düzenlemeler hızla devam etmektedir. Özellikle AB üyesi ülkelerin sanayileşmiş ülkeler olmasından dolayı çevre temizliğine çok daha fazla önem gösterilmesine neden olmuştur. Bu nedenle vergi yapısında yapılacak düzenlemelerde çevrenin en iyi şekilde korunmasının sağlanmasına büyük önem gösterilmiş ve ekolojik vergi reformu fikri doğmuştur . Bu yöndeki çalışmalar 90’lı yılların başından itibaren hızla sürmektedir. Tüm bu gelişmelerin yanında insan sağlığı için son derece zararlı olan alkol ve sigara tüketiminin azaltılması amacıyla bu tip ürünlere uygulanmakta olan KDV yüksek tutulmuştur (Özdeşer & Şafaklı, 2001: 64, 65; Çalışkan 1999: 97-102). KKTC’de çevrenin korunmasını sağlayıcı ölçüde bir vergilendirme sözkonusu olmayıp, gelişmiş ülkelere kıyasla temel tüketim maddeleriyle alkol ve sigara gibi insan sağlığına zararlı maddeler arasında fiyatlandırma açısından göreceli olarak büyük farklar bulunmamaktadır.

3.7. Bağımsız Muhasip-Murakıp Müessesesinin Yeniden Yapılandırma Zorunluluğu

Vergi Dairesi ile yükümlülerin mali durumları ile ilgili bağımsız statüde görev yapması gereken Muhasip-Murakıp mesleğinin de çağdaş bir yapıya kavuşturulması ve ciddi bir kuruma bağlı olarak görev ifa etmesini sağlamak için gerekli olan meslek yasaının çıkarılması kaçınılmazdır. Bu düzenlemeler yapılırken dünyada uygulanan kuralların esas alınmasına özen gösterilmesi gerekmektedir (Saydam, 1998: 5).

4. KKTC'DEKİ VERGİ ETKİNLİĞİNİN DİĞER ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Kamu finansmanının temel kaynağı kamu gelirleri, kamu gelirlerinin temel kaynağı ise vergi gelirleridir. Vergi toplamayla ilgili olarak vergi etkinliği ise ekonomi yönetiminin temel göstergelerinden biridir. Vergi etkinliği, vergi gelirlerinin GSMH ve/veya GSYİH içindeki payı olarak tanımlanmaktadır (Özmucur, 1991: 52). Bu oranın düşük olması ise vergi otoritelerinin zayıf yönetimini veya büyük ölçekli vergi kaçırma gerçeğini gösterebilir (World Bank, 2000: 279). Bu bölümde, KKTC'deki vergi etkinliği TC ve AB üyesi ülkelerdeki vergi etkinliğiyle mukayese edilecektir.

4.1. KKTC ve Türkiye'deki (TC) Vergi Etkinliğinin Karşılaştırılması

Tablo 5'de yer alan KKTC ve TC'deki Toplam Vergi Gelirleri / GSMH oranları karşılaştırıldığında özellikle 1990 yılında % 9 olan fark, 1996 yılında neredeyse eşitlenerek % 0.1'e düşmüştür.

Tablo 5. TC ve KKTC'deki Toplam Vergi Gelirleri / GSMH Oranı (%)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
TÜRKİYE CUMHURİYETİ	14,5	14,2	14,6	15,4	16,3	17,3	17,6	18,5	17	17,8
KKTC	16,7	18,7	17,9	24,4	18,7	18	20	18,8	17,6	17,9

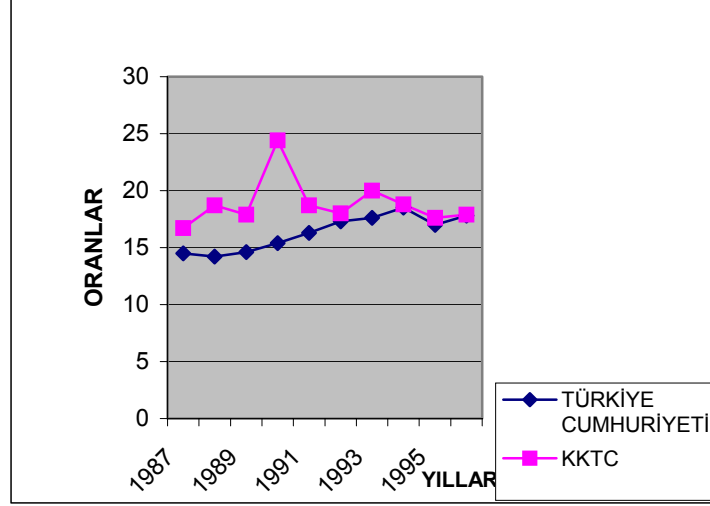
Kaynak: 1- TC Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

2- DPÖ (2001), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, sf. 44-45.

İki ülkedeki vergi etkinliği arasındaki farkların yıllar içerisinde nasıl ortadan kalktığı Şekil 4'de daha net bir şekilde görülmektedir.

TC ve KKTC'deki vergi etkinliği oranında pek farklılık olmamasının tek nedeni iki ülke ekonomisinin büyük ölçüde entegre olması değil,

bunun yanında her iki ülkenin bu yöndeki sorunlarında büyük ölçüde benzerlik olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bütçe harcamalarının eleştirisel analizinin yapıldığı bir çalışmada; Türk vergi sisteminin kurum ve araçları ile çağdaştırılması, kayıt dışı ekonominin vergi denetimi altına alınması, vergi verimliliğinin yükseltilmesi ve kamu giderlerinde rasyonelliği hakim kılacak bir kamu giderleri reformuna gidilmesi üzerinde durulmaktadır (Uluğbay, 1997: 5).

Şekil 4. KKTC ve TC'deki Vergi Etkinliği Oranları

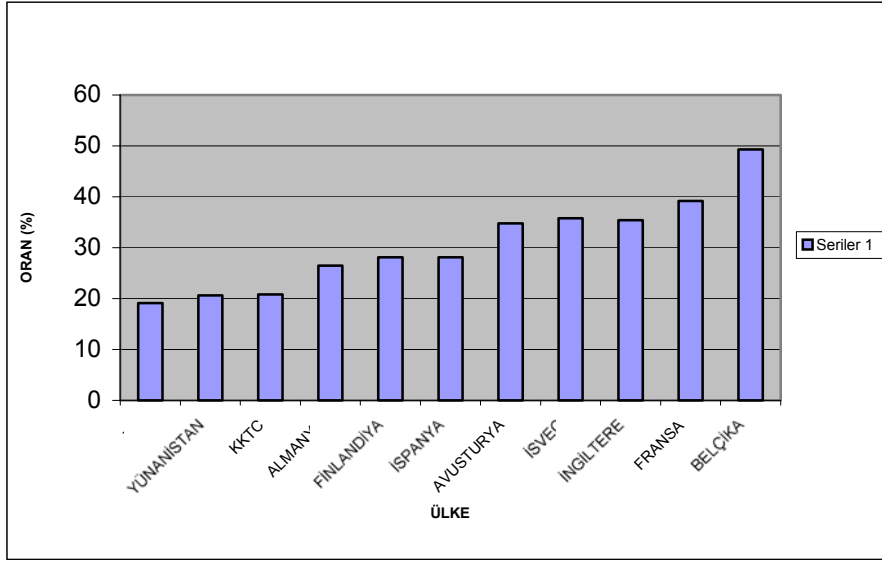
4.2. KKTC ve AB Üyesi Ülkelerde Vergi Etkinliğinin Karşılaştırılması

Tablo 6 ve Şekil 5'de KKTC, TC ve belirli AB üyesi ülkelerdeki vergi/GSYİH oranları 1998 yılı için birlikte verilmektedir.

Tablo 6. KKTC, TC ve AB Üyesi Ülkelerde 1998 Yılı

ÜLKELER	ORANLAR
TC	19,1
YÜNANİSTAN	20,6
KKTC	20,8
ALMANYA	26,5
FİNLANDİYA	28,1
İSPANYA	28,1
AVUSTURYA	34,8

İSVEÇ	35,8
İNGİLTERE	36,4
FRANSA	39,2
BELÇİKA	43,3

Şekil 5. KKTC, TC ve AB Üyesi Ülkelerde Vergi Etkinliği Oranları (1998)

5. KKTC'DE BANKA KRİZLERİ ve SONUÇLARI

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kurulmuş bulunan Bankalar, 23 Kasım 2001 tarih ve 122 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış olan 39/2001 sayılı Bankalar Yasası kapsamında faaliyet göstermektedir. İlgili yasa kapsamında halen 25 adet Banka faaliyet göstermekte olup bu bankaların sektörel dağılımı şöyledir.

Kamu Bankaları:	2
Bankalar Yasası Kapsamında	
İşlem yapan Kooperatif Bankaları:	2
Yabancı Mevduat Bankaları :	5
Ticari Yerel Bankalar	16
Toplam	25

Halen sektörde 25 banka faaliyet göstermiş olmasına rağmen 1999 yılı sonunda KKTC’de başlayan “Ekonomik ve Mali Kriz” öncesinde Bankaların sayısı 37’ye ulaşmış bulunmaktaydı. Kriz süresince 37 bankanın 12’si gerek yapısal bozuklukları, gerek birleşmeleri, gerekse mali bünyelerinin zayıflaması nedeni ile kapanmış veya kapatılmıştır.

KKTC’de faaliyet göstermekte olan 25 bankanın yanı sıra 32 de Off-shore Banka dışı yönelik olarak KKTC’de faaliyet göstermektedir

KKTC’de Bankaların kuruluş sermayesi 39/2001 sayılı yasa ile US 2.000.000.\$-(İki milyon Amerikan Doları) karşılığı Türk lirası olarak belirlenmiştir (İhtisas Komisyonu, 2002: 2).

Daha önce belirtildiği gibi 1999 yılının son aylarında Türkiye’de meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmelerin neticesinde oluşan bankalar krizi ve yine KKTC’den kaynaklanmayan nedenlerden dolayı Kasım 2000 ve bilahare Şubat 2001’de Türkiye’de gelişen ekonomik kriz ve devalüasyon sonucu Türkiye ile aynı para birimi kullanmakta olan KKTC daha büyük boyutlarda krizden etkilenmiştir. KKTC’de banka krizlerinin toplam maliyeti yaklaşık 200 Trilyon TL olmuştur. Bu rakam ise 1999 yılına ait GSMH’nın yaklaşık % 50’sidir. Buna ilaveten, dalgalı kura geçilmesi nedeni ile yapılan devalüasyondan dolayı % 50’nin üzerinde toplumun alım gücü azalarak üretimde düşüş, ekonomide ise durgunluk yaşanmıştır. Şöyle ki, 1977 fiyatlarıyla 1999 yılında 9,090.8 Milyon TL olan GSMH, 2000 yılında 9037.9 Milyon TL, 2001 yılında ise 8545.9 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir (DPÖ, 2002: 2-3).

Ülkede gerçekleşen ekonomik kriz ve banka krizlerinin doğal bir sonucu olarak, banka mevduat ve plasmanları da olumsuz yönde etkilenmiştir.

2001 yılında yaşanan gelişmeler ve ağırlaşan sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle tasarruf eğiliminde reel olarak bir gerileme gözlemlenmektedir.

2000 yılının Ocak-Mayıs döneminde toplam mevduatlar % 27.9 oranında artarak cari fiyatlarla 172.426.892.0 milyon TL’nden 220.469.922.0 milyon TL’na ulaşmıştır. 2001 yılının aynı döneminde ise toplam mevduatlar % 12.7 oranında artarak 292.771.506.0 milyon TL’nden 329.882.343.0 milyon TL’na yükselmiştir. Ancak 2001 Ocak-Mayıs döneminde Tüketici Fiyatları Endeksi’ndeki (TÜFE) artışın % 34.53 oranında gerçekleşmesi toplam mevduatların reel anlamda gerilediğini göstermektedir.

On iki aylık dönem esas alındığında, yine reel bir azalmanın olduğu gözlemlenmektedir. Mayıs 2000-Mayıs 2001 döneminde toplam Türk Lirası

mevduat % 49.6 oranında artmasına rağmen, TÜFE % 70.8 oranında artmıştır.

2000 yılının Ocak-Mayıs döneminde mevduatlar içinde, vadesiz mevduatların payı % 14.1’den % 19.6’ya yükselmiş, buna karşılık vadeli mevduatların payı % 85.9’dan % 80.4’e gerilemiştir. 2001 yılının aynı döneminde vadesiz mevduatların toplam içindeki payı, % 29’dan % 23.5 seviyesine inmiş ve buna karşılık olarak vadeli mevduatların ise toplam içindeki payı % 71’den % 76.5 seviyesine yükselmiştir.

Mayıs 2000-Mayıs 2001 on iki aylık dönemde toplam döviz mevduatları, % 15.1 oranında azalarak 504.249.1 bin \$’dan 428.928.8 bin \$’a, vadeli döviz mevduatları da % 25.2 oranında azalarak 328.879.6 bin \$’dan 246.025.6 bin \$’a gerilemiştir. Buna rağmen aynı dönemde, vadesiz döviz mevduatları ise, % 3.9 oranında az bir artışla 175.369.5 bin \$’dan 182.263.2 bin seviyesine yükselmiştir. Döviz tevdiatlarının ise yıldan yıla azaldığı, Mayıs 2000-Mayıs 2001 döneminde % 48.1 oranında azalarak 3.460.1 bin \$’dan 2.015.3 bin \$ seviyesinde gerilediği görülmektedir.

2000 yılının Ocak-Mayıs döneminde toplam banka plasmanları cari fiyatlarla % 10.5 oranında azalarak 551.339.571.0 milyon TL’den 493.666.251.0 milyon TL’na inmiştir. 2001 yılının aynı döneminde ise plasmanlar, % 39.8 oranında artarak 525.442.898.0 milyon TL’den 729.673.065.0 milyon TL’na yükselmiştir.

On iki aylık dönem esas alındığında, Mayıs 2000-Mayıs 2001 döneminde toplam plasmanlarda % 47.8 oranında bir artış olduğu gözlenmektedir. Ancak aynı dönemde, TÜFE % 70.8 oranında gerçekleşmesi toplam plasmanların reel anlamda azaldığını göstermektedir. Bu dönem içinde kullanılan plasmanların kamu kurum ve kuruluşların, yurtiçi ve yurtdışı ticaret, şahsi ve mesleki borçlar kalemlerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir (DPÖ, 2001: 50-53).

6. KKTC’DE BANKA KRİZLERİ SONRASI MALİYE POLİTİKALARI

Dış ve iç kaynaklı olarak KKTC’de yaşanan ekonomik kriz ve banka krizleri karşısında 20 Mayıs 2000 tarihli “KKTC’nde Sosyo-Ekonomik Sorunların Aşılması ve Yapısal Dönüşüm İçin Alınması Gerekli Önlemler” başlığı adı altında gündeme gelen ve muhtelif defalar revize edilerek 26 Eylül 2001 tarihinden itibaren uygulamaya konan ve halen yürürlükte olan “Ekonomik İstikrar ve Üretime Dayalı Büyümeye Geçiş Programı” ana hatları ile aşağıdaki hususları içermektedir.

a) Kamunun küçültülmesi

- b) Bütçe gelirlerinin artırılması
- c) Bütçe giderlerinin azaltılması
- d) Yasal mevzuatın çağa uygun olarak düzenlenmesi
- e) Üretim ve ihracatın teşvik edilmesini içermektedir.

KKTC'de uygulanmakta olan ekonomik program ile ülkenin kendi ayakları üzerinde durabilmesi ve yaşanan türde krizlerin tekrarlanmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Maliye politikası açısından ise toplam bütçe gelirleri içinde en önemli yeri kapsayan vergi gelirlerinin GSMH payının uluslararası standartlara göre düşük düzeyde olduğu yazılmakta ve bütçe ve genel kamu açıklarının kontrol altına alınıp kısa zamanda sürdürülebilir bir kamu finansman dengesi oluşturabilmek için hem gelir, hem de harcamalar tarafında önlemler almak gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, kamu harcamalarının azaltılması ve büyük bir bölümünü vergilerin oluşturduğu kamu gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, uygulanmakta olan program temel bir ekonomik gerçeği dikkate almamıştır. Şöyle ki, kriz sonrası depresyona veya durgunluğa giren KKTC gibi ekonomilerde uygulanmakta olan programın aksine toplam talebi artırmak için kamu harcamaları artırılmakta, özel harcamalar için ise alım gücünü yukarıya çekmek için vergi indirimleri uygulanmaktadır (Türk, 1999: 164-165).

KKTC bankacılık sektörünün istikrarı için ise yasal, idari ve para politikaları açısından önlemler öngörüldüğü gibi maliye politikaları kapsamında da hedefler ortaya konmuştur. Özellikle, sektörde kaynak maliyeti açısından önem taşıyan gelir vergisi oranlarının düşürülmesi ve stopaj vergilerinin kademeli olarak azaltılması programda öngörülmüştür. Ülkede hüküm süren durgunluk şartlarında ise maliye politikalarının sektör üzerindeki en önemli etkinlik göstergesi halen yüksek oranda seyreden kaynak maliyetinin düşürülmesidir. Şöyle ki: bankalarca halktan toplanan mevduatların %15'lik kısmının munzam karşılık olarak çok düşük bir faiz ile Merkez Bankası'na yatırılmış olması % 10'luk diğer kısmının ise disonibilite adı altında bankaların kasalarında % 0 faiz ile veya bir kısmını Merkez Bankasında düşük faizle bulundurma zorunluluğu, düşük faizle ve gerektiğinde likide çevrilemeyecek düzeydeki KKTC Kalkınma Bankası tahvillerinin alınması zorunluluğu, mevduatın % 1 oranındaki mevduat sigorta fonu kesintisinin bankalarca ödenmesi tüm bunlara ilaveten Banka Sigorta İşlem Vergisi (BSİV) ve Faiz Farkı Fonu gibi vergilerin var olması kaynak maliyetinin % 30 civarında artmasına neden olmaktadır.

Ekonomik İstikrar Programlarına rağmen Tablo 7'de görüleceği gibi uygulanan maliye politikaları sonucu kaynak maliyeti neredeyse değişmeyerek öngörülenin aksine stopaj oranı artırılmış, gelir vergisi oranında ise değişiklik yapılmamıştır.

Sektörde kaynak maliyeti açısından olumlu sayılabilecek tek gelişme munzam karşılık oranının TL'da % 1, dövizde ise % 3 düşürülmesidir. Önemli bir etki yaratmayan bu gelişme dışında rakamsal olarak KKTC bankacılık sektörüne istikrar kazandırmaya yönelik maliye politikalarının etkinliğinden söz etmek mümkün değildir.

Tablo 7. KKTC Bankacılık Sektörüne İlişkin Oranlar

	BANKA KRİZLERİ ÖNCESİ (%)	KRİZ SONRASI HALEN YÜRÜRLÜKTE OLAN (%)
1. MUNZAM KARŞILIK		
TL MEVDUAT	15	14
DÖVİZ MEVDUAT	18	15
2. FAİZ FARKI FONU*		
TL	3	3
DÖVİZ	0.5	0.5
3.BSİV**	3	3
4.STOPAJ***		
TL MEVDUAT	4	6
DÖVİZ MEVDUAT	5	6
5.DİSPONİBİLİTE	10	10
6.MEVDUAT SİGORTA FONU	1	1
7. KURUMLAR VERGİSİ	25	25
8. MUNZAM KARŞILIKLARA ÖDENEN FAİZ		
TL MEVDUAT	12	12
DÖVİZ MEVDUAT	1	1
9.DAMGA RESMİ****	0,5	0,5
10. GELİR VERGİSİ ORANI	15	15

* Kredi Faizleri Üzerinden Kesinti Yapılmaktadır

** Genelde Kredi Faizleri, Havaleler ve Müşteri Hesaplarından Kesinti Yapılmaktadır. Döviz Satışlarında kesinti % 0,5 'dir.

*** Mevduat Faiz Gelirleri Üzerinden Kesilmektedir Şahıslarda % 6, Tüzel Kişilerde ise kesinti % 10'dur.

**** Faturalarda 10.000 TL, Kredi senetlerinde ise % 0,5'dir.

Kaynak: KKTC Merkez Bankası-KKTC Maliye Bakanlığı

KKTC'de bankacılık sektörünün istikrarı açısından maliye politikalarının önem taşıyabileceği diğer hususlar teknolojik altyapının oluşturulması ve banka birleşmeleridir. Özellikle KKTC'deki yerel bankalar küresel dünyada faaliyet gösteren Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve Türkiye'ye göre

son derece yetersiz teknolojik altyapı ve elektronik bankacılık düzeyine sahiptir. Kıbrıs sorununa çözüm ve KKTC'nin dış dünyaya ambargosuz açılımı halinde KKTC'deki yerel bankaların rekabet gücü son derece sınırlı kalacaktır. Bu durum karşısında, teknolojik altyapı ve elektronik bankacılık imkanlarının yaratılması için "yatırım indirimi" tipi teşvikler maliye politikaları vasıtasıyla gündeme gelmemiştir.

KKTC'nin nüfusu ve buna mukabil mevduat yapısı dikkate alındığında banka sayısının özellikle AB ülkelerine göre fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ise bankaların aktif yapısının zayıflığına ve ölçek ekonomisi imkanının ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, bankaların aktif yapısını güçlendirmek için en etkin yol banka birleşmeleridir. Maliye politikası yoluyla banka birleşmelerini özendirmek için vergi muafiyeti ve vergi indirimi gibi teşvikler de ülkede uygulanan ekonomik programlarda gözardı edilmiştir.

7. SONUÇ

Bu çalışmanın sonucu olarak kamu finansmanında etkinliğin yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kamu finansmanı etkinliğinin düşük olmasında temel nedenlerin ise kayıt dışı ekonomi, ülkede kronik sayılabilecek bütçe açıklarının bulunduğu, devlet harcamalarının şeffaf ve eşgüdüm içinde denetimini sağlayacak mekanizmanın bulunmadığı, vergi yapısı ve yönetiminin yeniden yapılandırma gereği, etkin olmayan denetimler ve vergi otoritelerine güvensizlik, ekolojik vergi bilincinin yerleşmemesi ve bağımsız muhasip-murakıp müessesesinin yeniden yapılandırma gereği ve özellikle AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında çağdaş vergi sistemlerine göre KKTC'de eksikliklerin bulunduğu ve vergi etkinliğinin düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. KKTC'nin vergi etkinliği oranı, ekonomisi büyük ölçüde entegre olmuş TC ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde farklılık ortaya çıkmazken başta İngiltere olmak üzere AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında büyük farklılık olduğu gözlenmektedir.

KKTC'de yaşanan ekonomik kriz ve banka krizleri üretimin düşmesine ve ekonomide durgunluğa neden olmuştur. Ayrıca, kriz sektörde % 30 civarında bankanın tasfiyesine yol açmış ve banka mevduat ve plasmanları olumsuz yönde etkilemiştir. Sektöre istikrar kazandırmak açısından uygulanan maliye politikaları ise son derece etkisiz olmuştur. Şöyle ki, sektör için büyük sorun halini alan kaynak maliyetini düşürmek maliye politikalarınca öngörülmemiştir. Buna ilaveten, teknolojik altyapının oluşturulması, bankaların aktif yapısının güçlendirilmesi ve diğer idari ve teknolojik imkanların artırılması açısından önem taşıyan banka birleşme-

lerinin vergi muafiyeti ve diğer teşviklerle özendirilmesi maliye politikalarının önceliği olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Abdurrahman (1999), *Kamu Maliyesi*, 7. Baskı, Gazi Kitabevi.
- Altuğ, Osman (1999), *Kayıtdışı Ekonomi*, İkinci Baskı, Türkmen Kitabevi.
- Besimler, M. (1995), *Evolution of Public Finance and The Black Economy in the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Unpublished Master's Thesis, Department of Economics, Eastern Mediterranean University.
- Çalışkan, Okan (1999), "Ekolojik Vergi Reformu", *Maliye Dergisi Sayı:132 Eylül-Aralık 1999*, Maliye Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi.
- DPÖ (1998), *İstatistik Yıllığı 1998*, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü, İstatistik ve Araştırma Dairesi.
- DPÖ (2000), *2001 Geçiş Yılı Programı*, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü.
- DPÖ (2001), *2002 Geçiş Yılı Programı*, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü.
- DPÖ (2001), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1999*, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü, İzleme ve Koordinasyon Dairesi.
- DPÖ (2002), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001*, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü, İzleme ve Koordinasyon Dairesi.
- Due, J.F (1960), *The Taxation of Wealth*, Public Finance edited by R.W. Houghton, Penguin Modern Economics Readings.
- Erginay, Akif (1994), *Kamu Maliyesi*, 15. Baskı, Savaş Yayınları.
- European Commission (2000), *Tax Policy in The European Union*.
- Gelir ve Vergi Dairesi (2001). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vergi Rehberi*, KKTC Gelir ve Vergi Dairesi.
- İhtisas Komisyonu (2002), *Kıbrıs Sorununda Olası Bir Çözümün Ülkemiz Finans Sektörüne Etkisi*, İhtisas Komisyonu Raporu.
- Kıbrıs Gazetesi (2001), Tarih: 9/8/2001, Yıl: 13, Sayı: 4343.
- Levich, Richard (2001), *International Financial Markets*, 2nd. Edition, McGraw-Hill.
- Mungan, Zeren (1999), *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi İçerisinde Kamu Kesiminin Yeri*, KKTC Devlet Planlama Örgütü Bilimsel Araştırmalar Dizisi: 1.
- Musgrave And Others (1989), *Public Finance in Theory and Practice*, Fifth Edition, McGraw Hill International Editions.
- Özmucur, Süleyman (1991), *İstikrar Politikaları*, Avcıol Basım-Yayım.

- Pelkmans, Jacques (2001), *European Integration*, 2nd. Edition, Financial Times-Prentice Hall.
- Resmi Gazete, (21.12.2001), *2002 Geçiş Yılı Programı*, Resmi Gazete, Sayı 134, EK IV, Devlet Basımevi, sf. 1262.
- Saydam, Göksel (1998), KKTC’de Uygulanan Vergi Politikaları, *Maliye Politikaları ve Kuzey Kıbrıs Ekonomisi Sempozyumu (7-8 Mayıs 1998)*, DAÜ Ekonomi Bölümü Başkanlığı.
- Özdeşer, Hüseyin & Şafaklı, Okan (2001), “Avrupa Birliği’nde Yeni Vergi Politikaları”, *Maliye Dergisi Sayı: 138 Eylül-Aralık 2001*, Maliye Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi.
- Şengül, Selami (1997), *Kayıtdışı Ekonomi*, İmaj Yayınevi.
- Şenyüz, Doğan (2001), *Türk Vergi Sistemi*, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Türk, İsmail (1999), *Maliye Politikası*, 13. Baskı, Turhan Kitabevi.
- TÜSİAD (1998), *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Temmuz 1998 (Yayın No. TÜSİAD-T/98-7/232).
- Uluatam, Özhan (1997), *Kamu Maliyesi*, 5. Baskı, İmaj Yayıncılık.
- Uluğbay, Hikmet (1997), *Bütçe Harcamalarının Eleştirisel Analizi*, Türk Harb-İş Sendikası, Dosya Yayıncılık.
- World Bank (1999), *Public Expenditure Management Handbook*.
- World Bank (2000), *Reforming Public Institutions and Strengthening Governance*.
- World Bank (2000), *World Development Indicators*.